

Toplum ve Dil

Diltoplumbiliminin temel kavramları-kuramları ve sorunları

Engin YILMAZ

Prof. Dr. Engin YILMAZ

TOPLUM VE DİL
Diltoplumbiliminin temel kavramları-kuramları ve sorunları

ISBN 978-625-7676-40-3

DOI 10.14527/ 9786257676403

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2021, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınev**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Şubat 2021, Ankara

Yayın-Proje: Şehriban Türüldür
Dizgi-Grafik Tasarım: Müge Çetin
Kapak Tasarım: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler - Ankara
Tel: (0312) 341 36 67

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 47865

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

ÖN SÖZ

Filozof Heraklitos'un ünlü "değişmeyen tek şey, değişimdir" sözü, toplum ve kültür çözümlerinde önemli bir argümandır. İnsanlar, gruplar, topluluklar, toplumlar sürekli bir değişim içindedir. Yüz yıl önceki toplumla bugünkü toplum aynı değildir. Büyük bir olasılıkla yüz yıl sonraki toplum da bugünkünden farklı olacaktır. Her şeyden önce nüfus kompozisyonu değişecektir. Nüfus, gençleşecek ya da yaşlanacak, nüfus artış hızı artacak ya da azalacaktır (belki de durağanlaşacaktır). Salgın, savaş, kıtlık, ekonomik buhran, depresyon, sel, kasırga vb. olumsuz faktörlerin etkisiyle küçük ya da büyük nüfus hareketlilikleri hep olacaktır. Bu durum da doğal olarak kültürün çokçeşitli (ya da süperçeşitli) olmasına yol açacaktır. Kültürdeki ve kültürü üreten toplumdaki değişimlerin kimliğin kurucu ve taşıyıcı unsuru olan dile yansımaları da kaçınılmaz bir gerçekliktir. Bu noktada nitelikli bir dilbilimci, dil konuşucusunun içinde yer aldığı topluma ve onun ürettiği kültüre kayıtsız kalamaz (kalmamalıdır). Aksi takdirde, kayda değer genellemeler yapılamaz, dilin işleyişi tam olarak çözümlenemez.

Yeni ve genç bir dil bilimi disiplini olan diltoplumbiliminin (sociology of language) çerçevesi, yakın disiplinler olan toplumdilbiliminden (sociolinguistics), kültürel dilbiliminden (cultural linguistics) ve kültürbiliminden (culture science) çeşitli farklılıklar göstermektedir. Diltoplumbiliminde inceleme nesnesi olarak dil verileri, kültürel fenomenler değil, toplum (ve toplumsal yapı) öncelenmiştir. Dolayısıyla toplumsal bir kurum olan dile, toplumbilimsel bir bakış açısıyla yaklaşılması esastır. Bu doğrultuda, *Toplum ve Dil (diltoplumbiliminin temel kavramları-kuramları ve sorunları)* kitabının hazırlanmasındaki temel amacımız, toplumsal çeşitlilik, kültürel çeşitlilik süreçlerinin izlenmesi ve bu süreçlerin dildeki iz düşümü olan dilsel çeşitlilik olgusunun diltoplumbilimsel ilke ve yöntemler ışığında değerlendirilmesi ve yorumlanmasıdır.

Toplum ve Dil (diltoplumbiliminin temel kavramları-kuramları ve sorunları), beş bölümden oluşturulmuştur. **1. Giriş**'te; toplum (society) ve diltoplumbilimi (sociology of language), toplumdilbilimi (sociolinguistics) hakkında bilgi verilmiştir. **2. Kavramsal Çerçeve**'de; diltoplumbilimi ile ilgili olan "ana dili, ata dil, çokdillilik, ikidillilik, dil canlandırımı, dilsel çeşitlilik, dil değişimleri, dil değiştirimi, dil planlaması, dil seçimi, dil sürdürümü, dil tutumu, dil yitimi, geçer dil, hane dili, temas dilleri, yapma dil" gibi temel kavramlar açıklanmıştır. **3. Kuramsal Çerçeve**'de; diltoplumbilimini ilgilendiren "eksiklik kuramı, ayrılık kuramı, nezaket kuramı, nezaket dışılık, Sapir-Whorf hipotezi" gibi temel kuramlar açıklanmıştır. **4. Sosyal Değişkenler ve Dil**'de; "coğrafya, toplumsal sınıf ve toplumsal ağ, cinsiyet, yaş" gibi temel sosyal değişkenlerin dil üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. **5. Kültür ve Dil**'de; "Kültürün (culture) tanımı, bileşenleri ve türleri, kül-

türel kurumlar ve dil ilişkisi” irdelenmiştir. Eser, **Sonuç** ve **Kaynaklar** bölümüyle sona erdirilmiştir.

Diltoplumbilimi, Fishman’ın da belirttiği üzere henüz “prematüre dönemi”ni yaşamaktadır ve kuramsal olarak yeterince tanımlanmamıştır. Alanın temel kavramları, ilkeleri, yöntemleri, dayandığı kuramlar henüz kesinleş(tiril)miş ve olgunlaş(tırıl)mış değildir. Ancak, sunmuş olduğu yeni bakış açısı ve her türlü toplumsal grubun eylemini inceleme nesnesi edinmesi bakımından geniş bir perspektif sunan diltoplumbilimi gelişime açık bir disiplindir. Kitabın, dilin “sosyal öz”ünü araştırma iddiasında olan diltoplumbilimi disiplininin özellikle Türkiye’deki tanıtımına ve gelişimine katkı sunmasını umuyorum. Kitabın alan uzmanlarına, ilgi duyan öğretmenlere ve öğrencilere yararlı olmasını diliyorum. Yayın sürecinde verdiği destekten dolayı Pegem Akademi’nin değerli yöneticisi Servet Sarıkaya’ya ve emeği geçen herkese çok teşekkür ediyorum.

Dr. Engin YILMAZ

Adapazarı, 2021.

Prof. Dr. Engin YILMAZ

21.06.1971 tarihinde Erzurum'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İspir'de tamamladı. 1988 yılında girdiği Üniversite Yerleştirme Sınavı'nda Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi bölümünü kazandı. Bu bölümden 1992'de "İYİ" dereceyle mezun oldu ve Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün açtığı Yüksek lisans sınavını 1. olarak kazanarak Türk Dili bilim dalına kayıt yaptırdı. Aynı yıl İstanbul'da Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak göreve başladı. 1995 yılında, Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu yönetiminde hazırladığı *Gazâvât-nâmeler ve Niyazî'nin Gazâvât-ı Nebîsi* adlı tezle, "Türk Dili Bilim Uzmanı" oldu. 1995'te Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün açtığı doktora sınavında başarılı olarak Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalına kayıt yaptırdı. 1998 yılında Prof. Dr. Osman Nedim TUNA ve Yrd. Doç. Dr. Kenan ACAR (Prof. Dr. Osman Nedim Tuna'nın rahatsızlığından sonra) yönetiminde hazırladığı *'Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi (Metin-Dil İncelemesi- Çözümlemeli Dizin)* adlı tezle "Türk Dili Bilim Doktoru" oldu. 2004-2006 yılları arasında TC Başbakanlık TİKA tarafından Bosna-Hersek'te Tuzla Üniversitesi'nde "Misafir Öğretim Üyesi" olarak görevlendirildi. 2005'te "Yeni Türk Dili Doçenti" oldu. 2011'de Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'ne "Profesör" olarak atandı. 2012-2013 öğretim yılında UPENN'de (ABD) misafir araştırmacı (visiting scholar) olarak görev yaptı. 2016-2017 öğretim yılı güz yarıyılında (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti) Yakın Doğu Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi'nde dersler verdi. Dr. Yılmaz, Princeton University'nin (2013), Kean University'nin (2015) ve Harvard University'nin (2016) davetlisi olarak ABD'de, Duisburg Essen Üniversitesi'nin davetlisi olarak da Almanya'da kısa süreli araştırmalar yaptı, seminerler ve konferanslar verdi. Dr. Yılmaz, başta Sakarya Üniversitesi olmak üzere YÖK, TİKA, TÜBİTAK, YTB, TDK, YEE ve Türkmenistan İlimler Akademisi gibi çeşitli kamu kurumlarının sağladığı desteklerle birçok ülkede araştırmalar yaptı, bilimsel nitelikli etkinliklere katıldı: Belçika (2008); Romanya (2008); Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (2008, 2009); İsveç (2009); Azerbaycan (2010); Gürcistan (2010); İspanya (2011); Bulgaristan (2011); Yunanistan (2011); Makedonya (2011), Kosova (2011); Hollanda (2011); Almanya (2013, 2014); Meksika (2013), Türkmenistan (2014), ABD (2013, 2014, 2015, 2016), Avusturya (2015), Çek Cumhuriyeti (2015), Estonya (2016), Letonya (2016) ve Macaristan (2016).

Dr. Yılmaz'ın yayımlanmış toplam 16 (on altı) kitabı vardır:

1. *Türkiye Türkçesinde Niteleme Sıfatları* (Değişim Yay., İstanbul, 2004),
2. *Dedem Korkut'un Hikâyeleri* (Metropol Yay., İstanbul, 2005),
3. *Sait Faik'in Sakarya'sı* (Değişim Yay., 2. baskı, İstanbul, 2006),

4. *Türk Edebiyatında Sakarya* (Sakarya Büyükşehir Belediyesi Yay., Sakarya, 2006),
5. *Türkiye Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Pegem Akademi Yay., 2. baskı, Ankara, 2011),
6. *Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Üzerine Çalışmalar* (ortak yayın) (Pegem Akademi Yay., Ankara, 2012),
7. *Edebiyat, Edebiyattan Fazlasıdır* (Pegem Akademi Yay., Ankara, 2013),
8. *Türk Edebiyatında Sakarya Araştırmaları* (ortak yayın) (Sakarya Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul, 2014),
9. *Temel Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü* (Pegem Akademi Yay., Ankara, 2014),
10. *Plakanın Günlüğü* (Pegem Akademi Yay., Ankara, 2014),
11. *Sözlük Bilimi Üzerine Araştırmalar* (Pegem Akademi Yay., 4. Baskı, Ankara, 2019),
12. *Orta Okullar İçin- Güncel Yeni Türkçe Sözlük* (Pegem Akademi Yay., 2. Baskı, Ankara, 2019),
13. *Yabancılar İçin Başlangıç Düzeyi Türkçe Sözlük (A1)* (Pegem Akademi Yay., 2. Baskı, Ankara, 2020),
14. *Edim Bilimine Giriş* (Pegem Akademi Yay., 2. Baskı, Ankara, 2020),
15. *Uygulamalı Metin Bilgisi* (Pegem Akademi Yay., 3. baskı Ankara, 2021),
16. *Toplum ve Dil (diltoplumbiliminin temel kavramları-kuramları ve sorunları)* (Pegem Akademi Yay., Ankara, 2021).

Yılmaz'ın, ulusal ve uluslararası nitelikteki çeşitli dergilerde makaleleri; başta Uluslararası Türk Dili Kurultayı (2000, 2004, 2008, 2012), Uluslararası Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Kurultayı (Doğu Akdeniz Üniversitesi, 2008; Ankara Üniversitesi, 2009; Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010; Sakarya Üniversitesi, 2011; Mersin Üniversitesi, 2012; Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2014; İstanbul Üniversitesi, 2015; Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2016), PIAC (Romanya, 2008), Uluslararası Dil-Yazın-Deyişbilim Sempozyumu (Sakarya, 2009), 2. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, 2009), Türkiye'de ve Dünyada Sözlük Yazımı Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu (Bahçeşehir Üniversitesi, 2010), Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu (Sakarya Üniversitesi, 2014; İstanbul Üniversitesi, 2015; Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2016), ICLEL (Çek Cumhuriyeti, 2015; Letonya, 2016), XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı (Macaristan, 2016); Uluslararası Eğitim Bilimleri Kurultayı (Sakarya Üniversite-

si, 2008; Ege Üniversitesi 2009, Akdeniz Üniversitesi, 2016, Atatürk Üniversitesi, 2018), İki Yüz Yıl Sonra Mütercim Asım ve Türkiye'de Sözlük Çalışmaları Bilgi Şöleni (TYB, 2019), IPCEDU (Pegem Akademi, 2019, 2020), Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (TDK, 2019), VII. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu (Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği, 2020) olmak üzere ulusal ve uluslararası düzeyde sempozyum/kongre/kurultay/panelde sunduğu çok sayıda sözlü bildirisi, seminer, konferans ve araştırma projeleri vardır. Yılmaz, İYİ derecede İngilizce, ORTA derecede Boşnakça bilmektedir.

ORCID No: 0000-0002-0157-1759

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	iii
Prof. Dr. Engin YILMAZ.....	v

1. BÖLÜM GİRİŞ

1.1. Diltoplumbilimi (Dil Sosyolojisi~Dilsel Toplumbilim) (Sociology Of Language) Nedir?	4
1.2. Diltoplumbilimi (Sociology of Language) ve Toplumdilbilimi (Sociolinguistics)	7

2. BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Ana Dili (Mother Tongue, Native Language).....	9
2.2. Ata Dil (Kök Dil, Proto Language, Original Language, Primitive Language).....	9
2.3. Çokdillilik (Multilingualism)	10
2.4. İkidillilik (Bilingualism).....	12
2.5. Dil Canlandırımı (Language Revitalization)	18
2.6. Dilsel Çeşitlilik (Linguistic Diversity)	20
2.7. Dil Değişkeleri (Language Varieties)	22
2.7.1. Birey-Dil (İdiolet)	22
2.7.2. Ağız (Regional Accent)	22
2.7.3. Ölçünlü Değişke (Standard Variety)	23
2.7.4. Bölgesel Değişke (Lehçe, Regional Variety, Dialect)	24
2.7.5. Toplumsal Değişke (Social Variety, Sociolect)	25
2.7.6. İşlevsel Değişke (Functional Variety).....	26
2.8. Dil Değiştirimi (Language Shift, Code Swithcing)	26
2.9. Dil Planlaması (Language Planning).....	29
2.10. Dil Seçimi (Language Choice).....	32
2.11. Dil Sürdürümü (Language Maintanence).....	33
2.12. Dil Tutumu (Language Attitude)	34
2.13. Dil Yitimi (Language Loss) Ve Dil Ölümü (Language Death).....	36
2.14. Geçer Dil (Lingua Franca, Interlingua).....	39
2.15. Hane Dili (Home Language)	41
2.16. Temas Dilleri (Contact Languages)	41
2.16.1. Picin (Pidgin)	42

2.16.2. Kreol (Creole).....	43
2.17. Yapma Dil (Artificial Language).....	44

3. BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Eksiklik Kuramı (Deficit Theory).....	45
3.2. Ayrılık Kuramı (Difference Theory).....	46
3.3. Nezaket Kuramı (Politeness Thory).....	48
3.4. Nezaket Dışılık (İmpoliteness).....	54
3.5. Sapir-Whorf Hipotezi (Sapir-Whorf Hypotesis).....	58

4. BÖLÜM

SOSYAL DEĞİŞKENLER VE DİL

4.1. Coğrafya.....	61
4.2. Toplumsal Sınıf ve Toplumsal Ağ.....	63
4.3. Cinsiyet.....	65
4.4. Yaş.....	68

5. BÖLÜM

KÜLTÜR VE DİL

5.1. Kültürün (Culture) Tanımı, Bileşenleri Ve Türleri.....	71
5.2. Kültürel Kurumlar ve Dil İlişkisi.....	74
SONUÇ.....	79
KAYNAKLAR.....	83

1. BÖLÜM

GİRİŞ

Dil ses, kurulum, anlam ve kullanım bakımından birbirleriyle çok sıkı bağlantılarla işleyen düzlemlerden kurulu karmaşık bir dizgedir (system). Ancak dil, homojen bir dizge değildir. Dil dizgesi, kendi içinde çeşitli alt dizgelerden (subsystem) oluşmaktadır. Dilin başlıca alt dizgeleri şöyle sıralanabilir:

- i) Ses dizgesi,
- ii) Bürün (prosody)dizgesi,
- iii) Biçim dizgesi,
- iv) Söz dizimi dizgesi,
- v) Anlam dizgesi,
- vi) Kullanım dizgesi (Yılmaz, 2014, s. 2-3).

Araştırmacılar, dilin farklı yönlerini dikkate aldıkları için farklı görüşler ve tanımlar ortaya çıkmıştır. Şimdi, alanyazındaki ilgili tanımlara kısaca değinmek istiyoruz.

İnsan, dil aracılığıyla diğer insanlarla ve çevresiyle, tabiatla, en geniş ifadeyle kâinatla ilişki kurar. İnsan, dil ile bilim, felsefe, sanat, yani kültür inşa eder. Oluşturulan bu ortak bilgi alanı, nesilden nesle yine dil yoluyla aktarılarak saklanır, korunur. Bilgi, özne-nesne ilişkisinin bir ürünü olarak dil kalıbına, önerme biçimine dönüştürüldüğünde bir anlam kazanır. Aksi takdirde, bu ilişki öznel bir deneyim olmaktan öteye gidemez, bir sağduyu olarak kalır (Yazoğlu, 2002, s. 24-25).

Waltraud Bumann, dilin dar ve geniş anlamda tanımlarını şöyle yapmıştır: Dar anlamda dil, “insanın özel ayrıcalığını, sahipliğini yapan bir şey”dir. Çünkü, dil insan ruhuna ve aklına kopmaz bir biçimde bağlıdır. Geniş anlamda dil, “kuramsal, duyu-sal ve dizgesel (bilgisel, duygusal ve buyruksal) içeriklerin anlamlı işaretlerle ifade edildiği ve haber verildiği bir araç” demektir (Bumann, 1997, s. 509).

Yazoğlu (2002:23) dili, “herhangi bir zihin faaliyetinin açığa vurulmasına, dolayısıyla bir zihinden diğer zihne aktarılmasına yarayan bir işaretler sistemi”

şeklinde tanımlamıştır. Dil, insanlık için ontolojik bir koşuldur. Bir dile sahip olan ve bu dili kullanan insan kavramlar üretir, fenomenler geliştirir. Bilgi, dilde birikir ve dil aracılığıyla aktarılır. İnsan, dil olmadan zaman ve mekân boyutunu idrâk edemez, öz bilincinin farkına varamaz ve öznel dünyasını, ortak bir nesnel alana dönüştüremez. Dil aracılığıyla oluşturulan kültürel ve bilimsel ortak alan yok olduğu takdirde, insan kendi iç dünyasına hapsolme tehlikesiyle karşı karşıya kalır ve özgürlüğünü kaybeder. Oysa insan, kendi yalnızlığı ile baş edemez. İnsan, sosyalleşmeye mecburdur. Bu bakımdan, biyolojik-insanın sosyal-insana evrilmesi kaçınılmazdır. (Yazoğlu, 2002, s. 25). İnsan, doğuştan bazı yetilerle dünyaya gelmekte ise de, bu yetiler toplum içinde gerçekleşmekte ve gelişmektedir. Bu bağlamda, psiko-sosyal bir canlı olan insan, birincil ve ikincil toplumsallaşma sürecini tamamlama(ya)madan, diğer insanlarla etkileşime gir(e)meden dil yetisini geliştiremez. Yeryüzünde tek kişinin konuştuğu bir dilin varlığından söz etmek mümkün değildir.

Viggo Brøndal, dilin bireyler üstü niteliğine dikkat çekmiştir: “Dil, sözün sonsuz bir çeşitlilikle gerçekleştirdiği salt soyut bir kendilik, bireylerin üstünde yer alan bir kural, temel türlerin oluşturduğu bir bütün”dür (Rıfat, 1998, s. 32). Hocaoğlu, dilin “sıfır noktası”ndan hareketle bir “veri” olduğuna işaret etmiştir. Ona göre dil, “tekâmülü itibarıyla insana aittir; insani bir başarının ürünü”dür (2007:6-14). Yılmaz, dili şöyle tanımlamıştır: “Birbirine düzenli ve kesintisiz bir şekilde, bir etkileşimle karşılıklı olarak bağlanan ve kendi içinde bir bütünlük oluşturan öğeler dizisi, değerler manzumesi”dir (2014:1).

Dili daha iyi anlamanın şartlarından birisi de, onu etkileyen faktörlerin çözümlenmesidir. Trudgill (2000:15-19), dil üzerinde etkili olan başlıca faktörleri şöyle sıralamıştır:

- i) **Fiziksel çevre (physical environment):** Bireylerin içinde buldukları fiziksel şartlar, onların söz varlığı başta olmak üzere dil kullanımında önemli bir yere sahiptir. Örneğin, İngilizcede “ren geyiği” (reindeer) için tek bir sözcük varken, Kuzey İskandinavya’nın Sami (Lapp) dillerinde çok sayıda sözcük vardır. Elbette İngilizce de aynı ayrımları yapabilme kapasitesine sahiptir. Ancak Sami dillerinde “olgunlaşmamış ren geyiği”, “iki yaşındaki ren geyiği” vb. ayrımlar sözlükselleştirilmiştir.
- ii) **Sosyal çevre (social environment):** Sosyal çevrenin de dilde, genellikle dilin yapısı üzerinde etkisi vardır. Bir toplumda sosyal değişim olduğu takdirde, dilde de buna karşılık gelen değişiklik üretilir. Örneğin, İngilizce konuşan Avustralyalılara daha çok benzemek için Aborjin Njamal toplumunun yapısı kökten değişmiştir. Aynı durum, Rusça için de geçerlidir. 1860’tan günümüze kadar olan dönemde bazı önemli olayların

(kölelerin özgürleşmesi, birinci dünya savaşı, komünist devrimi, tarımın kolektifleştirilmesi ve ikinci dünya savaşı vb.) sonucunda Rus akrabalık sistemi çok radikal bir değişime uğramıştır. Sözü edilen olayların etkisiyle Rusya'da siyasi olduğu kadar sosyal bir devrim de yaşanmıştır. Ve bu değişim, doğal olarak Rusçaya da yansımıştır.

- iii) **Toplumun değerleri (values of society):** Bir toplumun değerleri, onun dili üzerinde etkiye sahip olan unsurlardan birisidir. Bunun gerçekleşmesinin en ilginç yolu tabu (taboo) olarak bilinen fenomendir. Tabu şu şekilde tanımlanabilir: "Toplumda doğaüstü bir şekilde yasak olduğuna inanılan, ahlak dışı kabul edilen, uygunsuz görülen davranışlarla irrasyonel bir şekilde ilgilenme". Dilde tabu, söylenmeyen (söylenmemesi gereken) sözcüklerle ve özellikle de kullanılmayan sözcüklerle ilişkilendirilir. Dilde, bu tür öğelerin kullanımıyla ilgili kısıtlamalar söz konusudur. Tabu sözcükler, çoğu dilde geçerlidir ve bunların kullanımlarını düzenleyen katı kurallar vardır. Tabu sözcüklerden kaçınılması, toplumda yaptırımı gerektirir ve bununla ilgili kuralları ihlal edenler ayıplanır, kuralları çiğnemiş olarak etiketlenir. Bundan dolayı, toplumun geneli, bu tür sözcükleri kullanmaktan imtina eder. Tabu, dilbilimsel olduğu kadar toplumbilimsel bir olgudur. Sonuç olarak, bu sözcükler ve sözcükler, bir toplumun sosyal değerlerinin anlaşılmasında önemli ip uçlarıdır.

Dil, insanlar tarafından geliştirilmiş olmasına rağmen, insan-üstü bir nitelik taşır. Dilin asıl karakteristiği olan ve bilinç edimlerini aşır özerk bir varlık alanı hâline gelen *anlam*, dili birey üstü bir konuma taşır. İnsan, dil denilen bu örgünün içinde (ve içine) doğar, onun içinde büyür. Her dil, olanaklar alanıdır. İşte bu gerçek, dile birey üstü bir özellik kazandırır. Konuşma ve anlaşma, tıpkı üreme ve beslenme içgüdüleri gibi, tek kişiyi aşar. Şu hâlde dil, başlı başına bir varlık alanıdır (Yazoğlu, 2002, s. 24-27; Hocaoglu, 2007, s. 14).

Değinilmesi gereken başka bir husus da, dilin edinilmesinde ve kullanılmasında dil dışı süreçlerin ve faktörlerin etkinliği meselesidir. İnsan dili kullanırken, algısal, bilişsel ve motor sistemlerden de yararlanmaktadır. Sinirbilimsel araştırmaların artmasıyla, insan beyninin sol yarım küresinin dil beceri merkezi olduğu anlaşılmıştır. Konuşma bozukluklarının beyin hangi yarım küresinde gerçekleştiği konusunun irdelenmesine yönelik bilimsel çalışmalar, beyindeki dil öğrenme merkezinin yerinin ve işleyişinin tam olarak saptanmasına, bu bölgedeki sinir hücrelerinin elektro-kimyasal çalışma prensiplerinin ortaya çıkarılmasına katkı sunacaktır. Nitekim, yapılan araştırmalarda, beyin sol yarım küresindeki farklı bölgelerde ortaya çıkan doku bozukluklarının (lesion) dil kullanımına zarar verdiğine dair kanıtlar bulunmaktadır. Bu bölgedeki doku bozuklukları, ses diz-

gesinin, sözlüksel belleğin, sözcü üretimi ile ilgili ilkelerin ve anlam yorumlama süreçlerinin hem edinimini hem kullanımını geçici ya da kalıcı olarak hasara uğratabilmektedir. Öte yandan dil yetisinin, bilişsel ve zihinsel yetilerle olan ilişkisinin açıklanması da önem arz etmektedir. Beyin dokuları hasar gören insanların dil yeteneklerini kaybetmekle birlikte diğer bilişsel yetilerini korumaları, bu ilişkinin bağımsız nitelikli olduğunu düşündürmesi bakımından önemli bir kanıttır.

1.1. Diltoplumbilimi (Dil Sosyolojisi~Dilsel Toplumbilim) (Sociology of Language) Nedir?

Diltoplumbilimi (dil sosyolojisi, dilsel toplumbilim) (sociology of language), toplum, kültür ve dil arasındaki ilişkiyi araştıran bağımsız bir dil bilimi disiplini-dir. Bu disiplinde, dilin sosyal bir sermaye olduğu varsayımından hareket edilerek sosyal grupların temasının doğal sonucu olarak “dil çatışması” ve “çokdillilik” olguları üzerine araştırmalar yürütülür. Yani diltoplumbilimi, toplumsal ve kültürel işlevlere odaklanarak, dil fenomeninin sosyal grupları hangi koşullarda etkilediğini, sosyal grupların iletişim kurmak için dili nasıl kullandıklarını ve kimlik ile olan ilişkisini araştırır. “Dilin konuşucuların tutum ve davranışlarını yansıtmaları” tezi, diltoplumbiliminin temelini oluşturmaktadır. (Chen, 1997, s. 1). Fishman (1972), diltoplumbilimi çalışmalarının *betimleyici* (kim, kiminle, ne zaman konuşuyor?) ve *dinamik* (farklı gruplardaki farklı dil davranışlarının değişim oranları nelerdir?) olmak üzere iki alt kola ayrıldığını belirtmiştir.

Diltoplumbilimi, toplumun, kültürün ve dilin birlikte değişmesindeki örüntüyü inceleyen yaklaşımlardan birisidir. Dil fenomeni altında; farklı diller irdelebileceği gibi, bağımsız bir dile bağlı bölgesel değişimler, belirli bir değişkenin alt, orta ve üst sınıf sosyal varyantları, resmî düzeyi temsil eden biçimsel değişimler (stylistic varieties) de incelenmektedir. Sözü edilen bütün bu dil değişimleri; ses, söz varlığı, dil bilimsel özellikler ve anlam düzleminde değerlendirilmektedir. Toplum fenomeni altında ise; küçük grupların etkileşimi, büyük grupların işleyişi, sosyal sınıfların ve sektörlerin birbirine eklenmesi, bu grupların içinde bulunduğu ulus içindeki temasları ve farklılaşmaları irdelenmektedir. Ayrıca, sosyal gruplaşmaların her biri; “nüfus kompozisyonunun heterojenliği, sosyal grupların geçirgenliği, statü-rol örüntüsü, etkileşimsel bağlam, normların kısıtlayıcılığı, değişmezlik vb.” olgular dikkate alınarak incelenmektedir. Toplum da kültür de dil de hızlı ve yoğun bir şekilde değişir, çeşitlenir. Bu değişimler ve çeşitlenmeler, tamamen rastlantısal ya da kendine özgü bir dışavurumdan ziyade örüntülülüğü ve düzenliliği de ortaya çıkarır. İşte diltoplumbilimi, toplum, kültür ve dil alanındaki örüntülüğü ve çeşitliliğin eş zamanlı değişimini soruşturur. Toplum, kültür ve

dil, yalnızca biçimsel olarak değişmez, aynı zamanda birbirlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayan ilave iç görüler sunar (Fishman, 1968, s. 5-6).

Esas olarak toplum bilime (sociology) yakın olan diltoplumbilimi, bütüncül yapılardan hareket eder, dili toplumsal ve kültürel yapıların biçimlendirilmesinde temel bileşen olarak görür. Dil ediniminin normları, bu alanın temel sorunsalıdır: “Kim kiminle, ne zaman ve nerede hangi amaçla hangi dili kullanır? Kişilerin ve sosyal grupların dilsel tutumları ve bunların oluşturduğu sosyal ağlar nasıldır? Ekonomi, tarih, sosyal tabakalar, etnik ayrışma ve dilsel farklılıklar arasında ne tür ilişki vardır?” (Darancık, 2019, s. 77). Diltoplumbiliminin -henüz kesin olarak belirlenememiş olmasına rağmen- kuramsal olarak ilgilendiği başlıca konular şunlardır: Dil ve türlerinin etkileşiminde belirleyici olan sosyal faktörler, azınlık dillerinin durumu, ikidilliliğin (çokdilliliğin) gelişimi, dilin ölçünlüleştirilmesi süreci, dil planlaması ve dil rehberliği, dil gelişimi ve iletişim etnografisi.

Diltoplumbilimi alanında kuramsal araştırmaların artması, bu alandaki uzmanlarının görevlerinin yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Diltoplumbiliminin başlıca amaçları şunlardır:

- i) Diltoplumbiliminin temel amacı, sosyal yapının dil çözümlenmesi yoluyla nasıl daha iyi anlaşılabilirliğini keşfetmektir. Diltoplumbilimi; toplumların kendi dilleriyle ne yaptığını, yani, toplumdaki konuşma biçimlerinin işlevsel dağılımını, dilin değişmesini, sürdürülmesini ve değiştirilmesini, konuşma topluluklarının sınırlandırılmasını ve etkileşimini açıklayan tutum ve bağları ortaya çıkarmayı amaçlar (Wardhaugh, 2006, s. 13).
- ii) Diltoplumbilimi, kimin hangi dil türünü, kiminle, hangi zamanlarda ve hangi niyetle konuştuğunu belirlemeyi amaçlar.
- iii) Diltoplumbilimi, sosyal organizasyonların neden farklı dil kullanım kalıpları gerektirdiğini ve bu kalıpların neden farklı yollarla, farklı oranlarda ve düzeylerde gerçekleştiğini belirlemeyi amaçlar (Tollefson, 2015, s. 1).

Şimdi diltoplumbilimindeki temel paradigmalara değinmek istiyoruz. Diltoplumbilimi alanyazınında tespit ettiğimiz temel paradigmalardan şunlardır:

- i) **Oligarşik paradigma** (oligarchic paradigm): Lasswell (1950) tarafından geliştirilen oligarşik paradigma, medyanın tek yönlü bir iletişim sistemi içinde kullanımına odaklanmıştır: *Kaynak-alcı*. Ancak özellikle ulusal iletişim sorunlarına yönelik planlama yaklaşımının benimsenişi, bu iletişim modeline yeni bir faktörün dâhil edilmesini gerektirmiştir: *Hükümet planlamasının etkisi*. Böylece, tek yönlü model olan oligarşik paradigma, yerini katılımcı modele bırakmıştır.